

Славица Петковић

ПУ „Бошко Буха“

Палилула, Београд

slavica.petkovic@hotmail.com

DOI: 10.18485/rit.2022.20.38.9

УДК: 027.2:271.2-523.6(495.631)"11/19"

Оригинални научни рад

Датум пријема: 24.02.2022.

ХИЛАНДАРСКА БИБЛИОТЕКА

Резиме

Овај рад¹ говори о Хиландарској библиотеци, о њеној историји и оснивању, о благу које се у њој чува, о људима који су допринели очувању ове библиотеке. Не постоје праве речи којима се може описати значај Хиландарске библиотеке. Можемо рећи да је ванвременска и ванпростојорна. Њен значај за српску историју, културу, књижевност и традицију је огроман. Прожима прошлост, садашњост, а неизмеран је значај за будућа поколења.

Кључне речи: Хиландар, библиотека, Мирослављево јеванђеље, Карејски шишк, Сава Хиландарац

Увод

Манастир Хиландар, са својом библиотеком и ризницом, представља богатство непроцењиве вредности за српски народ, али и за цео свет. Он је чувар и заштитник наше историје, традиције, културе, књижевности, ликовне уметности и иконописања. Зато је ова тема, Хиландарска библиотека, значајна и „велика“ у сваком смислу.

Искушење је било пронаћи литературу за овај рад. У овом раду коришћени су фондови више библиотека, а изабрана литература је из више различитих области: историја, географија, књижевност, религија, архитектура...

Хиландар можемо описати речима Јована Деретића: „Он је био српски пророк у свету, једини међу нашим културним центрима који је сачувао непрекинути континуитет свој духовној зрачењу“ (Деретић, 2002: 104). За библиотеке можемо исто рећи да континуирано шире своје зрачење. Њихов

¹ Овај текст је настао за потребе израде семинарског рада из предмета „Књига и библиотека код Срба“, код проф. др Гордана Стокић Симончић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Катедра за библиотекарство и информатику.

значај у образовању, преносу информација, чувању и организовању књига има широк спектар значаја за људски род.

Манастир Хиландар и манастирска библиотека у себи крију велико уметничко благо. У ризници и библиотеци на првом спрату чувају се иконе, рукописи, повеље и друге манастирске драгоцености. На другом спрату су изложена најзначајнија дела (Петковић, 1999: 50).

Овај рад говори о Хиландарској библиотеци, о њеној историји и оснивању, о благу које се у њој чува, о људима који су допринели очувању ове библиотеке. На почетку овог рада имамо осврт на сам Хиландар, што ће представљати симболички увод овој теми.

Хиландар

Манастир Хиландар налази се у Грчкој, на полуострву Атос. Ово полуострво је од давних времена било стециште монаха, па је тим поводом добило име Света Гора. Сви манастири на Светој Гори данас су грчки, осим три словенска манастира међу које сврставамо и Хиландар (Петковић, 1999: 11).

На месту данашњег Хиландара, према веровању, постојао је од десетог века грчки манастир Хеландарион. Тај манастир је био урушен и оронuo у време када су монах Сава и његов отац Стефан Немања (у монаштву Симеон) пожелели да на том месту оснују српски манастир. Манастир је обновљен 1198. године, саграђена је црква Ваведења Богородице, велики пирг² и келије за монахе. Братство се настанило у манастиру већ 1199. године, а годину након тога Сава саставља Хиландарски типик - правило монашког живота у манастиру. Поред Светог Саве и Светог Симеона из лозе Немањића имамо још два велика дародавца, заштитника и ктитора, а то су краљ Милутин и цар Душан (Стокић Симончић, 2008: 32).

Током векова у Хиландару настају многа српска књижевна дела, настају бројне иконе у иконописачкој радионици, бројне керамичке посуде из грнчарске радионице и многе друге уметничке вредности, од којих се неке тамо чувају и дан данас. Манастир је страдао више пута од природних непогода, земљотреса и пожара. Велики губитак и страдање доноси и најезда турске војске, где су они 1423. и 1424. године дефинитивно завладали Светом Гором. У турско време Србима није било лако да дођу до Хиландара, тако да од половине 18. века већину монаха у Хиландару чине Бугари. Тек ра-

² Торањ, тврђава, кула; кула саграђена уз манастир за одбрану. Пиргови су били вишенаменске грађевине.

ђањем нове српске државе у 19. веку стичу се услови да Србија поново може слати помоћ Хиландару и долази велики број монаха из Србије, где је пре-власт бугарских монаха прекинута. Ту се као дародавци и ктитори помињу кнез Милош Обреновић, краљ Александар I Обреновић, а нешто касније и краљ Петар I Карађорђевић (Ковачевић, 2015: 120-121).

Баштина Хиландара је вечна и ванвременска. Сам манастир, може се рећи, је први српски универзитет, а сам Свети Сава је оснивач Духовне Академије Манастира Хиландара. Био је први универзитет који је изнедрио најбоље познаваоце тог времена из области књижевности, религије, проучавања природе, медицине и уметности. У Хиландару је утемељена српска писменост, преписивачка и преводилачка делатност, започета је дипломатија и основана једна од првих српских болница. Кроз овај манастир прошли су највећи уметници иконописа и фрескописа.

*„Један од неколицине српских књижевних манастира Свете Горе је и манастир Хиландар, православни духовни центар, средњевековни траг, духовно, културно и државно блага Срба, олегало српске душе, њенос, ушеха и њуи ка Госпогу“.*³

Историја хиландарске библиотеке

Историја српских средњевековних библиотека, још неистражена и не-написана у целини, најбоље изражава историјски пут српског народа. У српској култури средњег века значај који је књига имала огледа се у начину чувања књига. Библиотеку је имала свака црква, манастир и двор владара (Богдановић, 1980: 44).

Библиотека манастира Хиландар основана је када и сам манастир, крајем 12. века. У то време је књига била везана за живот у манастиру, па се формирање библиотеке при манастиру сматра потребом тог времена. О настанку ове библиотеке постоје јасни историјски подаци. У Хиландарском типуку, који је створио Свети Сава 1199. године, наводи се прилагање књига новом манастиру приликом његовог оснивања. Ту се спомиње и посебан режим књига у манастиру тј. начело неотуђивости манастирске књиге. Из ових првих података о библиотеци можемо закључити да је Хиландар од

³ Света српска царска лавра Хиландар, интернет страница настала у сарадњи са Задужбином Светог манастира Хиландара, *Насловна страна*, преузето 29.10.2020, www.hilandar.info/index.php

оснивања имао своју библиотеку, а да је и сваки његов посебан део (скит, пирг, келија) добијао језгро библиотеке (Богдановић, 1978: 18-19).

Прве књиге у Хиландару вероватно су набављене за потребе литургије, још пре обнове старог грчког манастира. Те књиге биле су на грчком и руском језику. Током 1198. године библиотека је највероватније добила и књиге на старословенском. Можемо претпоставити да су првобитне хиландарске књиге биле богослужбене, писане на словенском и грчком језику.

Данас је могуће препознати неке рукописне књиге које припадају основном, првобитном фонду хиландарске библиотеке. То су вероватно биле књиге писане пре настанка библиотеке, пре 1198. године. Такође и књиге писане за живота Светог Саве, морају се уврстити у првобитни фонд ове библиотеке. У Хиландару су се налазила и два најстарија српска рукописа, Мирослављево јеванђеље и Вуканово јеванђеље, тако да би и та два јеванђеља могла бити уврштена у основни фонд библиотеке. Остали рукописи део су фонда који се увећавао поклонима и преписивањем (Богдановић, 1978: 19-20).

Године 1722. дошло је до великог пожара, где је поред осталих манастирских објеката изгорела и библиотека. Она се, по предању, налазила између Пирга Светог Саве и Камбанског пирга, на месту данашње нове библиотеке.

Ново здање библиотеке налази се на месту где је некада била библиотека која је изгорела у великом пожару. Зграда нове библиотеке и Ризнице састоји се од приземља и два спрата. Зидана је од 1964. до 1970. године. То је најмлађа грађевина зидана на подручју манастира Хиландар. На првом спрату су депои, где се чувају драгоцени предмети, а на другом спрату су просторије за изложбу (Ковачевић, 2015: 366-368).

Хиландарска библиотека је најстарија и најзначајнија сачувана стара српска библиотека. Осам векова њеног постојања карактерише њен утицај на духовни и световни живот српског народа. Она је била књижевни и преписивачки центар у коме су настала најзначајнија дела српске књижевности Средњег века.⁴

Благо хиландарске библиотеке

Богатство Хиландарске библиотеке огледа се у великом броју рукописа (1150 рукописа на пергаменту и папиру), хрисовуље и повеље (383 на па-

4 www.hilandar.info/strana.php?strana_id=194, преузето 29.10.2020.

пиру и пергаменту), 76 примерака старе штампане књиге, 4518 примерака старе књиге, као и преко 40 000 књига, часописа и новина. Народна библиотека Србије је једна од првих институција која је почела рад на сакупљању, заштити, обради и презентовању писаног блага које се чува у Хиландару.⁵

Преко хиљаду рукописних књига које се чувају у овој библиотеци, а које потичу из разних времена (од 12. до 20. века), говоре о изузетном значају библиотеке за познавање старе српске културе и књижевности. Већином су то српски рукописи, али има их и на грчком, бугарском, руском језику... Ту можемо запазити битне садржаје из области теологије и историје. Многи од тих рукописа имају велику уметничку вредност, украшавани су иницијалима, заставицама и минијатурама. Најлепше илуминиране књиге налазе се у збирци Хиландарске библиотеке. Поред рукописних дела у библиотеци се чувају веома ретке штампане књиге на ћирилици. Неке од тих књига украшене су графикама са ликом светаца и појединих празника (Петковић, 1999: 55-58).

*„Мора да се најомене да је ова збирка књига и покрећућој дора која се данас налази у Хиландару само делић онога што је у Хиландару сивојено и сакуљено, већи део ове башићине се поред матичне библиотеке налази у библиотекама широм света, а део библиотечке трађе је пострадао у пожарима“.*⁶

У Хиландару су чувани: Хиландарски листићи, Маријин кодекс, Вуканово јеванђеље, Радослављево јеванђеље, Синајски псалтир и многи други рукописни споменици српске књижевности. На овом списку налазило се и Мирослављево јеванђеље, које се данас налази у Београду.

Од ћириличних штампаних књига можемо издвојити три Октоиха првогласника, три Псалтира са последовањем и Четворојеванђеље објављено 1512. године (Петковић, 1999: 55-56).

Мирослављево јеванђеље, настало у дванаестом веку, је најзначајнији примерак почетака српске писмености. Оно је украшавано иницијалима и заставицама и писано је на пергаменту. Налазило се у збирци Хиландара, али су га Хиландарци поклонили краљу Александру Обреновићу 1896. године. „Најстарији у целини сачуван споменик српске редакције старословенској језика“. Име добија по наручиоцу текста, кнезу Мирославу, брату Стефана Немање (Стокић Симончић, 2008: 30).

5 www.hilandar.info/strana.php?strana_id=194, преузето 31.10.2020.

6 www.hilandar.info/strana.php?strana_id=194, преузето 31.10.2020.

Мирослављево Јеванђеље

Хиландарска повеља краља Срефана Првовенчаног, из тринаестог века, чува се у Хиландару. Писана је на пергаменту, уставним писмом, црним мастилом. Има укупно 75 редака. У овој повељи постоје стилски описи Свете Горе, где је творац ове повеље упоређује са небеским рајем. Можемо потврдити књижевну лепоту ових описа: „*виде из далека равну ливаду, красну њо излѣду, леиу сѣворењем. А њосред ње сѣјајаше дивно дрво кружно гра-нама, љусѣо лишиѣм, ѣреукрашено цвѣѣовима и љуно љлода, које даје добар мириѣ*“. У овој повељи Стефан Првовенчани велича своје вољене, брата Саву монаха и оца Стефана Немању. Он их украшава узвишеном симболиком, где је Свети Сава рајска птица, а Стефан Немања је орао. Илуминатори који у то време сликају рајске ливаде са птицама и цвећем, као да пресликавају књижевно неговани стил Хиландарске повеље (Радојчић, 1975: 33-43).

Карејски типик, свитак који је написан као оснивачки или ктиторски документ Карејске испоснице, а сачинио је сам Свети Сава. Писана је 1199. године, када је подигнута и сама испосница. Први препис се вероватно чувао у Карејској испосници све до друге половине деветнаестог века, када је пренет у Хиландар. То је један од најстаријих и најзнаменитијих српских

докумената. Писан је на пергаменту, само на једној страни. Налази се у Архиву манастира Хиландар и у себи чува потпис и печат Светога Саве.⁷

Карејски шийик

Сава Хиландарац

Сава Хиландарац је рођен као Славибор Бројер у Кутна Хори у Чешкој, 8. јула 1837. а умро је у манастиру Хиландар 14. јануара 1912.

Још као мали је био заинтересован за архив и библиотеку свог родног града и уредио ју је. Пошто је био немирног духа, често је путовао по Европи. Тако је 1878 са троје сирочади које је усвојио, дошао у Србију. Дошао је до Лесковца где се разболео од грознице, која га је натерала да преиспита свој живот. Почео је да учи српски језик и преко литературе је чуо за Хиландар. Читајући књиге и слушајући приче о Светој Гори, одлучује да тамо оде и остане. Али да би био монах, морао је да промени веру, што је и учиinio 1881. године и одлази у Хиландар.

Хиландарску библиотеку ће средити тек монах Сава Хиландарац. Године 1883. се замонашио, а дужност библиотекара је преузео 1894. године. Веома брзо и успешно је обавио посао сређивања библиотеке, чији су библиотечки и архивски фондови били у веома лошем стању. Сава је извршио поделу фонда на рукописе и штампане књиге. Средио је и архивску грађу (Богдановић, 1978: 41-42).

Објавио је свој рукопис *Мали капитал* 1897 у Чешкој. А допуњено издање је продато сто година касније 1997. године у Србији. Народна библиотека Србије, која је издала ово дело, га је назвала *Историја манастира Хиландара*.

⁷ Храм Светог Саве, *Карејски шийик*, преузето 01.11.2020, [http:// www.hrampvetogsave.rs/karejskitipik](http://www.hrampvetogsave.rs/karejskitipik)

Закључак

Манастир Хиландар се налази на једном од најлепших полуострва Грчке, на Светој Гори. Од мора је утврђење манастира удаљено око 2,5 километара, а до Хиландара се стиже бродом, па онда следи шетња од пола сата. Свету Гору и манастир Хиландар можемо посетити организовано и уз благослов. Али по правилу само мушкарци. Зато је овај рад написан ослањајући се на литературу, нажалост без личног искуства.

Главни део овог рада бави се библиотеком која се налази при манастиру Хиландар. Не постоје праве речи којима се може описати значај Хиландарске библиотеке. Можемо рећи да је ванвременска и ванпросторна. Њен значај за српску историју, културу, књижевност и традицију је огroman. Прожима прошлост, садашњост, а неизмеран је значај за будућа поколења. Почеци наше писмености, књижевност Средњег века код Срба, почеци штампане књиге малог броја примерака...све се то чува и одржава у овој библиотеци. Историјска, религијска, књижевна и уметничка вредност, у сваком смислу те речи, је огромна.

Захваљујући постојању ове библиотеке ми данас имамо увид у нашу прошлост, у нашу историју и културу. Свети Сава и Свети Симеон оставили су нам у аманет огромно богатство.

Литература

- Богдановић, Димитрије (1980). *Историја старе српске књижевности*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Богдановић, Димитрије (1978). *Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара*. Београд: Српска академија наука и уметности; Београд: Народна библиотека СР Србије.
- Деретић, Јован (2002). *Историја српске књижевности*. Београд: Просвета.
- Јанковић, Небојша (2013). *Свете горе Србије*. Београд: Боокланд.
- Ковачевић, Мирко (2015). *Света царска српска лавра Хиландар на Светој Гори Аџонској*. Београд: Публикум.
- Петковић, Сретен (1999). *Хиландар*. Београд: Републички завод за заштиту споменика културе.
- Радојчић, Светозар (1975). *Узори и дела старих српских уметника*. Београд: Српска књижевна задруга.

Стокић Симончић, Гордана. *Књига и библиотеке код Срба у Средњем веку*. Панчево: Градска библиотека Панчево, 2008.

Храм Светог Саве, *Карејски иџиџик*, преузето 1.11.2020, <http://www.hramsvetogsave.rs/karejskitipik>

Света српска царска лавра Хиландар, интернет страница настала у сарадњи са Задужбином Светог манастира Хиландара, *Библиотека*, преузето 31.10.2020, http://www.hilandar.info/strana.php?strana_id=194

Света српска царска лавра Хиландар, интернет страница настала у сарадњи са Задужбином Светог манастира Хиландара, *Насловна сџрана*, преузето 29.10.2020, <http://www.hilandar.info/index.php>

Slavica Petković

PI “Boško Buha”

Palilula, Belgrade

slavica.petkovic@hotmail.com

THE HILANDAR LIBRARY

Summary

In this paper author presents the Hilandar Library, its history and founding, the treasures kept in it, contributors who works on the preservation of the Library. It's hard to describe the significance of the Hilandar Library. We can say that it is timeless and “out of space”. Its significance for Serbian history, culture, literature and tradition is enormous. It permeates the past, the present, and is of immeasurable importance for future generations.

Keywords: *Hilandar, library, Miroslav's Gospel, Karyes Typikon, Sava Hilandarac*